

ТРАДИЦИЯ И НАСЛЕДСТВО В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ

Уважаеми Господин Ректор, драги колеги, приятели!

Трогната съм от вниманието, което ми оказвате. Говоря ви днес и като учен, и като човек, който много обича България и българската култура. Като научен работник съм езиковед – и това значи, разбира се, че се занимавам с езика. В най-общ смисъл, езикът е това, което свързва: той не само ни дава възможност да общуваме един с друг, но и свързва една определена социална група, като ни дава възможност да разберем кои сме «ние» за разлика от «тях», тези които говорят друг език. Но този въпрос, начинът, по който езикът разграничава една група от друга, е по-скоро социологически или философски въпрос. Ние като езиковеди се занимаваме с по-конкретни неща. В моя случай, аз като автор на учебник, се стремих да обясня на чужденци фактите на българската граматика по най-прекия и ясен начин. Като учен, който се интересува от книжовния език, търсех най-подходящото описание на глаголните форми, които изразяват минали действия. Но първата ми любов в сферата на езикознанието е диалектологията.

Богатството на българската диалектология е добре известно в славянското езикознание. Седемте тома на *Българския диалектен атлас*, тринайсетте тома на серията *Трудове по българска диалектология*, и безбройните статии и монографии са представили това богатство на целия свят. С помощта на тези данни езиковедите успяха да разберат много по-добре историята не само на българския език, но и на целия южнославянски ареал. Тези данни са важни също от типологическа гледна точка: възможно е да се намери в един говор някое рядко езиково явление. В такива случаи фактът, че всеки отделен говор функционира като цялостна система, ни дава цяла една лаборатория за изучаване на такива явления и техните отношения с другите елементи на системата. Но богатството се вижда най-добре в географски план: на картите можем да видим не само безброй индивидуални езикови явления, но и диапазона от отношения между тях. Тези отношения, които описваме като изоглоси, са предмет на изучаване от една самостоятелна наука.

В моя случай изучавам изоглосите на така нареченото двойно ударение. Това представлява един вид произношение, при което по-дълги думи могат да имат две, а понякога и три, ударения. Това явление се среща най-често в юго-западните говори към Банско и Разлог и придава на тези говори един много характерен ритъм. Фактът, че такова ударение се среща и в българските говори в Северна Гърция и, че има едно подобно явление в гръцкия език, е цитиран от гръцки езиковеди като доказателство, че това е заето от гръцки в български. Съмнявайки се в това, аз търсех, заедно с колегите си, в много други места из България дали има подобно явление. И накрая открихме същата особеност на

повече места, доста отдалечени едно от друго, включително две места в Северна България. Още не сме приключили анализа на този материал, но вече можем да кажем, почти със сигурност, че явлението не е заето от гръцки, а е чисто славянско. По-нататък ще се стараем, с помощта на тези данни, да уточним какви отношения има между тези различни видове двойно ударение, и какво отношение имат те към историята на българското и славянското ударение.

Диалектолозите могат да говорят с часове за такива подробности. Освен двойното ударение, аз например просто се възхищавам от тройния член в Родопите или от старинните гласни в еркечкия говор. Но няма сега да говоря за такива подробности. Напротив, ще ви говоря за източниците на тези данни. Много диалектолози, щом видят диалектните карти, гледат само разпространението на данните и забравят откъде идват тези диалектни форми. А всичко това, разбира се, записваме от баби и дядовци селяни. За тях това не са така наречени «данни», това е животът им. Тези наши информатори – или по-официално, «езикови консултанти» – живеят в друг свят. Ние ги питаме за старовремските обичаи, искаме да ни описват как е било едно време, да ни говорят за *евелзаманския* живот. Те ни разказват и ние записваме. Записваме думи и изречения, а приемаме нещо много по-дълбоко: приемаме от тях мъдрост.

Каква е тази мъдрост? Дали е нещо наистина живо, или е живо само за нас в момента, за нас, които сме просто старомодни романтици, които работят на терен? Отговорът е – и едното, и другото. Някои села наистина умират и техният живот умира с тях. Бяхме в села, където вече не живее почти никой. Говорихме например с една баба, която живее съвсем сама – синът и живеше в София и, въпреки че разстоянието не е голямо, изобщо не идва да ѝ помогне, не пише, не праща пари – нищо. Много печално. Даже в селата, в които животът върви, много обичаи умират. Не след дълго например никой няма да тъче на стан, или да преде с хурка. Това остава само в музея; днес се тъче и преде само с машини. И така е сега навсякъде – в нашия съвременен свят, няма смисъл да се опитваме да избегнем това, да не използваме машини за такива неща.

От друга страна, тази мъдрост, за която говорех, е съвсем жива. Тя е нещо много по-неуловимо. Тука говоря за нещо, което е наистина старо. А важно е, че не е старомодно, въпреки че е старовремско. С една дума, говоря за така наречената «традиция». Какво точно имаме предвид, когато произнасяме думата «традиция»? Основното е, че не става дума толкова за старостта, колкото за стабилността. Хората запазват традициите не защото са старомодни, а защото те имат значение за тях. Става дума за нещо, което е имало значение дълбоко в миналото, което все още има значение, и което ще продължи да има значение. Някои външни форми може да са старомодни, но по-дълбоката мъдрост, която тези форми пренасят, не е.

Това се вижда най-ясно в сферата на изкуството. Поетите, художниците, музикантите носят вътре у себе си това, което са наследили от миналите поколения. Те знаят инстинктивно какво е важно и какво трябва да се запази за бъде-

ю две места в Север-
риал, но вече можем
ръчки, а е чисто сла-
ни, да уточним какви
ние, и какво отноше-
дарение.

подробности. Освен
тройния член в Ро-
ма сега да говоря за
ците на тези данни.
ат само разпростра-
ни форми. А всички
ях това не са така
атори – или по-офи-
ги питаме за старор-
реме, да ни говорят
Записваме думи и
от тях мъдрост.

а е живо само за нас
и, които работят на
ина умират и техни-
чти никой. Говорих-
и живеше в София
помогне, не пише,
ито животът върви,
да тъче на стан, или
еде само с машини.
исъл да се опитваме

ем жива. Тя е нещо
на старо. А важно-
на дума, говоря за
когато произнасяме
а за старостта, кол-
то са старомодни,
о е имало значение
о ще продължи да
и, но по-дълбоката

ите, художниците,
от миналите поко-
а се запази за бъде-

щето, и знаят че най-пряката им работа е да намерят начин да пренесат тази ста-
ра «мъдрост» в съвременна форма. Важното тука е, че говоря за отделни хора на
изкуството и за тяхната интуиция за това, кое е живо и кое трябва да се запази.
В сферата на музиката, музикантите, знаещи и уважаващи своята традиция, ще
я пренесат в по-автентична форма, за разлика от групи, които имат политически
или просто комерсиални мотиви. Например всички, които обичат българската
народна музика, усещат разликата между истинската народна музика и прера-
ботената версия, която се предаваше по радиото при социализма.

Но това не се отнася само до изкуството, това се отнася до всички нас.
Всеки знае дълбоко у себе си какво от неговото минало (или от миналото на
неговия народ) има значение, и разбира, че има смисъл това да се запази за
бъдещето. Много често знае това само подсъзнателно, но го знае. Остава да го
прилага активно в живота си.

Ще ви дам един пример. Преди малко говорех за своята диалектоложка
работа на терен, когато търсехме с колегите ми баби и дядовци информатори
и когато записвахме от тях думи, изречения, приказки, мъдрост. Като всички
диалектолози, събираме материал, обработваме го и го категоризираме, пра-
вим анализ, и пишем научни студии. Но винаги сме искали да направим нещо,
което да е и по-широко и по-дълбоко. Сега започваме един такъв проект. Жи-
вот и здраве (думи които имат все по-вече значение като остареем!) ще можем
да го довършим един ден.

Ето какво планираме. Ние вече имаме една голяма фонотека от жива реч,
т.е. свързани текстове, във форма на магнитофонни записи, от почти цяла Бъл-
гария, повече от 50 места. Ще вземем от всяко място един текст от пет до
десет минути. Текстовете ще изберем така, че всеки да представя не само
най-важните черти на отделен говор, а и някоя мъдрост, някои елементи от
живата традиция, за която говорех. Понякога това ще е нещо от мъдростта на
нашите баби и дядовци. Но нямам предвид само това. В по-широкия смисъл
на думата, традиция означава всичко, което има стойност, което има смисъл
да се запази, и което е живо за нас. Така някои наши текстове ще предста-
вят мъдростта на нашата дисциплина. Какво представлява диалектологията?
Какво работят диалектолозите? Какво точно става по време на този разговор
между диалектолога и неговия консултант? Откъде и по какъв начин изникват
тези данни, които влизат в диалектните атласи и студии?

Накратко, ще създадем една христоматия с диалектни текстове, която ще
съдържа самите текстове като аудиофайлове, заедно с транскрипции, преводи
на английски (и на книжовен български в случаите, където това е нужно), и
коментари – не само по лингвистичните аспекти на текстовете, но и по тяхно-
то съдържание. Нашата цел е по този начин да предадем на следващите поко-
ления живата традиция не само на българските диалекти но и на българската
диалектология.

Тука на няколко пъти споменах своите български колеги. Работя заедно с тях сега почти двацет години, и тази работа, без всяко съмнение, е полезна за двете страни. Нашата съвместна работа започна дори преди това, при разговор с техния професор, и моя много ценен колега и приятел, покойния Максим Младенов, вечна му памет. Максим постигна много през своя кратък живот, а можеше да направи много повече. Винаги желаше например да организира съвместни диалектоложки експедиции, при които българските диалектолози, включително студенти, да работят на терен заедно със слависти от западни страни, и техни студенти. Но това, разбира се, надали беше възможно при социализма. В негова памет ние организирахме такава експедиция през 1996 г. Трима американски докторанти, трима български студенти, и трима преподаватели – аз и моите двама български колеги – бяхме две седмици заедно на терен.

Разбира се, че събрахме по това време огромно количество данни. А много по-важно, според мене, е това, което студентите и докторантите научиха един от друг. Нашите американски докторанти знаеха езика повече теоретично, отколкото практически, но те, като всички лингвисти, много бързо схванаха лингвистичните проблеми. Щом чуеха нещо ново и интересно, те веднага формулираха хипотеза и разработаха експеримент, за да я проверят. Българските студенти, които по традиция работят строго по модел, разработен от друг човек, бяха учудени – и научиха от нашите, че това е и възможно и полезно. А за нашите американски докторанти най-учудващото беше самата теренна работа, и начинът, по който българските студенти можеха да общуват със жителите на селата. Въпреки че всички студенти бяха градски деца, които бяха дошли на експедицията само да събират материал за дипломните си работи (и навярно да видят сами какво представляват американските докторанти), те съумяха веднага да намерят общ език с тези възрастни хора. Явно беше, че те усещат инстинктивна връзка с този традиционен живот. И това усещане е нещо основно за диалектологията. Радвам се да ви кажа, че най-талантливият от тези трима студенти е сега наш колега, съставна част от групата, която работи по този наш нов проект. По този начин продължава да живее нашата работа, нашите традиции. Все още ни липсва Максим Младенов, но работим постоянно под неговото вдъхновение, което продължава да живее.

И така накрая се връщам към понятието, «жива традиция» – такава, каквато тя се отнася до нас. Искам да говоря за живата традиция в по-широк план, и особено да обърна внимание на младото поколение. Дали тази жива традиция има значение и за тях? Те, разбира се, искат да влязат напълно в модерния глобалния свят. Дали има място за традиционна мъдрост в модерния, европейски свят, особено от гледна точка на българската младеж? Тука трябва да говоря с известна дистанция – вече не съм млада и никога не съм била българка. Но познавам добре България и мисля, че вече разбирам нещо от нейния дух. Така че, ако ще определим «жива традиция» като «наследеното от миналото, което има значение за бъдещето», тогава България е много богата.

еги. Работа заедно с
нение, е полезна за
и това, при разгово-
т, покойния Максим
воя кратък живот, а
имер да организира
жите диалектолози,
лависти от западни
възможно при соци-
ия през 1996 г. Три-
рима преподаватели
аедно на терен.

ство данни. А мно-
сторантите научиха
са повече теоретич-
юго бързо схванаха
но, те веднага фор-
оверят. Български-
разработен от друг
зможно и полезно.
ше самата теренна
да общуват със жи-
си деца, които бяха
ломните си работи
ите докторанти), те
ра. Явно беше, че
И това усещане е
е най-талантивни-
т от групата, която
а да живее нашата
иденов, но работим
и живее.

ля» – такава, каква-
в по-широк план, и
ази жива традиция
но в модерния гло-
ерния, европейски
а трябва да говоря
била българка. Но
т нейния дух. Така
т миналото, което
а.

Всеки народ, разбира се, има своя история – едно минало, с което се гордее. Но мисля, че българите имат нещо друго. Всички хора знаят своето минало и мислят и говорят за него с гордост. Но мисля, че българите, за разлика от тях, усещат своето минало отвътре, те живеят с него и с неговата помощ. Това е нещо, което е и повече, и по-дълбоко от гордост, то е нещо, инстинктивно, нещо което те излъчват. Не мога да го опиша много конкретно, но съм го виждала много пъти и на много места, когато съм пътувала из България, например в Копривщица, в Рила, в Несебър, в Троян, в Бачково, във Велико Търново, в Пловдив, и тука в София. Когато съм с българите, които или живеят в тези места, или ги посещават, или просто говорят за тях – усещам у тях едно самопознание, което идва директно от сърцето. Може би това е същото, което са казали старите гърци (както и Паисий Хилендарски) «Познай себе си», или както е казал Шекспир «На себе си бъди най-вече верен и както нош от ден от туй ще следва, че никого не ще излъжеш». А може би тези големи писатели говорят за нещо по-скоро философско. Аз говоря тука конкретно за тази жива традиция, която българите носят дълбоко у себе си, без разлика дали го осъзнават или не. Това е едно неуловимо наследство.

Този израз може да ви е познат от организацията ЮНЕСКО. Общеизвестно е, че тя избира по света различни «места от световното наследство», или *world heritage sites*. Преди няколко години започна да избира и съхранява и случаите на неуловимо наследство, *intangible heritage*. Нейните примери се отнасят, разбира се, до конкретни културни събития. Но аз тука използвам израза, за да опиша тази жива традиция, която българите носят у себе си, това неуловимо наследство, което е най-ценното българско благо. Особено бих искала да кажа това на младите българи, не само на тези, които остават тук, но и на тези, които са напуснали България. Тук или там, те са тези, които ще носят в бъдеще това наследство от миналото, което има значение за бъдещето в нашия съвременен свят.

Благодаря за вашето внимание.

Ронел Александер

БЪЛГАРСКА РЕЧ

СПИСАНИЕ ЗА ЕЗИКОЗНАНИЕ И ЕЗИКОВА КУЛТУРА
Година XV/2009, книга 3

*Издание на Факултета по славянски филологии
при Софийския университет „Св. Климент Охридски“
съвместно с Фондация „Проф. д-р Максим Младенов“*

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
София 2009